

УДК 94 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.spec.13>

КАРТОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА У ВИВЧЕННІ АКТУАЛЬНИХ ПИТАНЬ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ВОЛИНИ

Халак Надія,

*вчений секретар Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С. Грушевського НАН України,
ORCID ID: 0000-0003-1582-5518*

У статті порушуються актуальні питання дослідження періоду Другої світової війни на теренах Волині і потреби точної географічної локації населених пунктів. Викладено загальні зауваги щодо використання мап і довідників, які існували на той час, подано їх перелік. Звернено увагу на можливості використання сучасних Інтернет-ресурсів, які удоступнюють перегляд оцифрованих видань та сканованих мап того часу¹. В Інтернет-доступі також є можливість користуватися довідковими ресурсами з переліками населених пунктів, які існували у рамках різних адміністративно-територіальних поділів упродовж ХХ ст. Такі цифрові платформи нещодавно створені в Польщі та Україні. Це, зокрема, окремі бази даних населених пунктів Волинського воєводства у міжвоєнний період ХХ ст., підготовлені на основі довідників, які дають можливість пошуку на окремих квадратах карт WIG2. В Україні розпочато створення векторизованої платформи «Волинь інтерактивна», яка має на меті надати цифрову платформу для розвитку досліджень у галузі гуманітарних дисциплін, підготовлених за допомогою інформаційних технологій. «Волинь інтерактивна» дає можливість не лише здійснювати пошук населених пунктів, визначати його існування чи ліквідацію у певний період, а й створювати цифрові проєкти, які корелюють між собою просторові координати населених пунктів, інформацію про них та час або часовий проміжок.

Використання згаданих довідкових ресурсів і цифрових платформ є необхідною умовою для написання, зокрема, історичних досліджень. Наведено приклад, як невірна локалізація населених пунктів і плутанина у географічних назвах призводить до помилкових висновків у написанні історії польсько-українського протистояння на Волині в часи Другої світової війни. Дотримання наукової методології дослідження, яка передбачає співставлення інформації історичних джерел із довідниками, використання мап, а також історіографічного досвіду дасть змогу уникнути помилок. Лише міждисциплінарний підхід у дослідженні – співпраця істориків, джерелознавців, географів, картографів – може забезпечити максимальний результат.

Цей висновок, очевидно, має бути актуальним і для польських, і для українських істориків.

Ключові слова: *Волинь, картографічні джерела, українсько-польські відносини, Друга світова війна.*

Khalak Nadiia. Cartographics ources in the study of currentissues of the moder history of Volyn

The article deals with the topical issues of researching the period of the Second World War on the territory of Volyn and the need for the exact geographical location of settlements. General comments on the use of maps and reference books that existed at that time are outlined, and a list of them is provided. Attention is drawn to the possibilities of using modern Internet resources, which make it possible to view digitized editions and scanned maps of that time. With Internet access, it is also possible to use reference resources with lists of settlements that existed within the framework of various administrative and territorial divisions during the 20th century. Such digital platforms have recently been created in Poland and Ukraine. These are, in particular, separate databases of settlements in the VolynVoivodeship in the interwar period of the 20th century, prepared on the basis of directories that allow searching on individual squares of WIG maps. In Ukraine, the creation of the vectorized platform "Volyn Interactive" has begun, which aims to provide a digital platform for the development of research in the field of humanitarian disciplines, prepared with the help of digital technologies. "Volyn Interactive" makes it possible not only to search for settlements, to determine their existence or liquidation in a certain period but also to create digital projects that correlate the spatial coordinates of settlements, information about them, and time or time interval.

The use of the mentioned reference resources and digital platforms is a necessary condition for writing, in particular, historical studies. An example is given of how incorrect localization of settlements and confusion in geographical names leads to erroneous conclusions in writing the history of the Polish-Ukrainian confrontation in Volyn during the Second World War. Adherence to the scientific research methodology, which involves comparing information from historical sources with reference books, using maps, as well as historiographical experience, will avoid mistakes. Only an interdisciplinary approach to research – cooperation of historians, source scholars, geographers, and cartographers – can ensure the maximum result.

This conclusion should obviously be relevant for both Polish and Ukrainian historians.

Key words: *Volyn, cartographic sources, Ukrainian-Polish relations, World War II.*

¹ Зокрема, на сайтах бібліотек: Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa. Відскановані зображення карт, опублікованих WIG, див. на окремому сайті Archiwum MapWojskowego Instytutu Geograficznego 1919–1939 (URL: <http://polski.mapywig.org/>).

² Див.: URL: <https://www.kami.net.pl/kresy/>

Чи можна досліджувати історичні події без карт та географічних довідників? Здається, риторичне запитання. Тим паче якщо події стосуються віддаленого у часі періоду і більшої території. Йтиметься, зокрема, про актуальні питання дослідження періоду Другої світової війни на теренах Волині і потребу точної географічної локації населених пунктів. Якщо врахувати, що значна частина поселень зникла, то це завдання стає ще очевиднішим.

Декілька загальних зауваг щодо карт і довідників, які існували на той час і без використання яких навіть не варто приступати до читання жодних архівних документів, спогадів та інших матеріалів тієї доби. В іншому разі виникне лише велика плутанина з географічними назвами та історичними подіями.

Довоєнні польські переліки населених пунктів та їхній адміністративний статус містяться у виданих офіційних довідниках [9]. Топографічні карти міжвоєнного періоду опубліковані Військовим інститутом географічним (WIG) у 1919–1939 рр. [8]. Територія західноукраїнських земель була покрита 2 аркушами карт мільйонного масштабу; 105 аркушами топографічних карт масштабу 1:100 000; 17 аркушами оперативних карт масштабу 1:300 000; близько 200 аркушами карт масштабу 1:25 000 [2, с. 160].

Готуючись до Другої світової війни, німецькі топографи не лише перевидали мапи 1:25 000 на територію Німеччини, однак спочатку користуючись старими картами Російської та Австро-Угорської імперій, доступними картами інших незалежних держав, а після початку війни й трофейними мапами, успішно перевидали їх, уточнивши їх методом аерофотозйомки [1].

Нині ситуація зазнала кардинальних змін: у мережі Інтернет швидко формується глобальна, інтерактивна, розгалужена інфраструктура вебкартографії, що нараховує, окрім професіоналів, мільйони пересічних користувачів-учасників по всьому світу (для прикладу, лише спільнота відкритого вебсервісу Open Street Map налічує понад 400 тис членів). Сучасне програмне забезпечення, доступ до баз даних і можливість миттєвої перехресної комунікації дають змогу колективно створювати on-line загальнодоступні електронні карти з будь-якою геопросторовою інформацією, що оновлюється в режимі реального часу. Спектр застосування тут надзвичайно широкий – від спеціалізованих до суто побутових потреб (наприклад, міська інфраструктура, шопінг, маршрути, погода тощо). Надефективним виявився цей алгоритм у попередженні й ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та гуманітарних катастроф (т. зв. кризова вебкартографія, англ. – *crisismapping*) [4].

Сучасні Інтернет-ресурси у доступності перегляд цих видань, які оцифровані, та сканованих карт (зокрема, на сайтах бібліотек, як-от Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa. Відскановані зображення карт, опублікованих WIG, див. на окремому сайті Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego znego 1919–1939 URL: <http://polski.marywig.org/>). В Інтернет-доступі є також окремі бази даних населених пунктів, зокрема Волинського воєводства, у міжвоєнний період XX ст., створені на основі довідників, із можливістю пошуку на окремих квадратах карт WIG [6].

В Україні розпочато створення векторизованої платформи «Волинь інтерактивна», яка має на меті надати цифрову платформу для розвитку досліджень у галузі гуманітарних дисциплін, підготовлених за допомогою інформаційних технологій. «Волинь інтерактивна» дає можливість не лише здійснювати пошук населених пунктів, а й створювати цифрові проекти, які корелюють між собою просторові координати населених пунктів, інформацію про них та час або часовий проміжок. Створена інтерактивна підоснова території сучасної Волинської області, яка включає історичні і сучасні мапи, котрі узгоджуються з єдиною системою координат WGS 84. Завдяки проведеній векторизації топографічної основи станом на першу половину XX ст. та теперішній час сформовано загальну базу населених пунктів, що дає можливість отримувати геопросторову інформацію через координати конкретного населеного пункту, до якого прив'язується атрибутиція з різних джерел. Створена програма забезпечує локалізацію населених пунктів і, таким чином, допомагає уникати численних помилок у визначенні їх розташування.

У 2013 р. львівські науковці започаткували проєкт «Українські жертви Волині 1938–1944 рр.», і ця ініціатива була радше була реакцією на заходи в польському Сеймі. У його рамках заплановано створити серію картографічно-довідкових видань, у яких була б загальна кількість загиблих українців у збройному протистоянні з поляками [5, с. 35].

Завдяки допомозі Канадського інституту українських студій з Меморіального вічного фонду Левка і Марічки Бабій стало можливим опрацювання фондів Державного архіву Волинської області і, зокрема, матеріалів, пов'язаних із діяльністю Державної комісії з розслідування злочинів нацистів на території України. Інформація про хронологію подій, статистику і перелік цивільних втрат у 1938-1944 рр. увійшли до таблиці для подальшого нанесення їх на цифрову мапу.

Для цифрових гуманітарних наук характерні власні методологічні підходи, які включають формування окремих баз даних, збір інформації, її опрацювання та аналіз, розроблення певних алгоритмів групування даних та їх представлення, яке технічно виконується за допомогою новітніх програмних

забезпечень. Поєднання методів гуманітарних наук із застосуванням інструментарію з інформаційних технологій називають цифровою гуманітаристикою (*digital humanities*), а сам дослідницький підхід стає все популярнішим у наші дні. Їх розвиток – сучасне науки.

Ігнорування картографічних джерел в історичних дослідженнях призводить хибних висновків. До прикладу, у книзі польського автора Ернста Комоньського [7] є таблиця-додаток п. н. «*Samobrony Polaków na Wołyni uwłatach 1943–1944 podokupacją niemiecką*», у якій автор подає назви волинських місцевостей, де були організовані так зв. «пляцувки». Автор у колонці «Ковельський повіт» подав опис 28 польських озброєних пляцувок у населених пунктах, 15 з яких неточно локалізував у цьому повіті. Натомість вони входили до повіту Костопільського. Подаємо назви невірно локалізованих населених пунктів: Marylczyk, Moczulanka, Mokre, Omelanka, Ostrówka, Ożgów, Pendency, Rudnia Potasznia, Perespa, Peresieki, Rudnia Stryj, Siedlisko, Ciemne Stepańskie, Wyrka, Rudnia Stryj. Ці назви ми написали у польській транскрипції, користуючись відповідними довідниками і виправивши помилки, яких допустив автор під час написання. Натомість авторські деякі назви (прим.: Marulczyn, Mieilnicowo, Ożgowo) узагалі не мають адміністративних відповідників в офіційних довідниках.

Автор сплутує населені пункти Ковельського повіту з подібними за назвами населеними пунктами Костопільського повіту. Приміром, описуючи польську базу у селі Rudnia Stryj (село, на його думку, розташовувалося у Ковельському повіті), він пише, що у цьому населеному пункті стаціонувався польський загін ім. Ф. Держинського у складі радянського партизанського з'єднання, також про їхню співпрацю з пляцувкою у с. Huta Stara. За відомостями автора, пляцувка у селі Rudnia Stryj почала існувати у березні 1943 р. і проіснувала до кінця війни.

Згадане автором село Huta Stara розташовувалося у Костопільському повіті, гміні Людвипіль. Відстань від цього села до села Rudnia Stryj у тому ж повіті розділяли лише два села – Moczulanka і Mokre. Натомість від згаданих населених пунктів до Ковельського повіту, у якому автор локалізує село Rudnia Stryj, щонайменше 200 км. В останньому випадку співпраця явно проблематична. Дійсно, у Ковельському повіті є щонайменше шість населених пунктів із назвою Rudnia, проте це не значить, що там існували польські збройні підрозділи, зокрема ім. Ф. Держинського, у складі радянських партизан.

Відповідно до відомостей, які нам дає українська історіографія про участь польських загонів у радянському партизанському русі, польський загін ім. Ф. Держинського діяв власне на території Костопільщини³.

Декілька слів про ще один населений пункт. Автор плутає н. п. Ostrówki (в інтерпретації автора він знаходився у Ковельському повіті) з колонією Ostrówka (на картах також є назва Ostrówki) у Костопільському повіті, розташованою близько села Huta Stepańska, співпрацю з якою він, власне, декларує у таблиці. До помилки спричинилися однакові назви населених пунктів у різних повітах: у Ковельському повіті з такою самою назвою існував хутір, а також у Любомльському повіті – село та фільварок. Власне, останній став одним із символів волинської трагедії (не в останню чергу завдяки пильній увазі до нього Леона Попека).

Колонію Peresieki Ернест Комоньський зачислив до Ковельського повіту. У цьому повіті справді розташовувалися три населені пункти з подібною назвою – Peresieka (дві колонії фільварок). Проте колонія Peresieki, про збройний підрозділ якої йдеться у таблиці, була у Костопільському повіті. На це точно вказує інформація автора про співпрацю з радянськими партизанами і збройною пляцувкою у селі Huta Stara. Обидва населені пункти знаходилися навіть в одній гміні Людвипіль.

Навіть такі населені пункти, які не мають однойменних назв у інших повітах (прим. Wyrka, Ciemne Rządowe, Ciemne Stepańskie, Moczulanka та ін.), автор зарахував до Ковельського повіту, хоча таких назв населених пунктів саме у цьому повіті не зафіксував жоден польський довідник.

³ «17 липня 1943 р. РОШПР затвердив польський партизанський загін ім. Держинського в кількості 45 осіб (командир І. Галицький). Керівництво польської самооборони, яка виникла у лютому 1943 р. шляхом об'єднання самооборонних груп з 14-ти сіл Костопільського району (600 осіб) і базувалася в с. Стара Гута, підтримувало тісні контакти зі з'єднанням І. Шитова. 1 червня 1943 р. виник польський партизанський загін ім. Держинського, що складався з членів згаданої польської самооборони сіл Стара Гута і Мочулянка Людвипольського району, а також вояків із загону Армії Крайової загиблого командира Л. Осецького. Загін увійшов до партизанського з'єднання І. Шитова, очолив його лейтенант Г. Ситайло. Реорганізований загін продовжував свою діяльність щодо захисту польських сіл від українських націоналістів і німецьких карателів у східній частині Костопільського району. До нього вливалися нові члени з навколишніх баз польської самооборони, проте мало хто приходив зі зброєю, що гальмувало зростання бойової сили загону. Польські партизанські загопи виникали також у Волинській області, до чого спричинилося з'єднання О. Федорова» Див.: Кравчук Д.В. Польські формування радянському партизанському русі на території Західної України (середина 1942 – перша половина 1944 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 40. С. 145–151. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21ISTR=Npifznu_2014_40_27).

Через цю географічну плутанину автора неможливо локалізувати, наприклад, н. п. Zielona, про який у нього є лише загальна інформація, без конкретики. Під такою назвою у Волинському воєводстві було чотири населених пункти, два з яких розташовувалися у Ковельському повіті.

Праця над складенням подібних таблиць потребує порівняння і зіставлення інформації, як географічної, так і історичних джерел. В іншому разі виникають непорозуміння, як-от, наприклад, у автора: біля назви Mielnikowo він написав про співпрацю озброєного підрозділу, який ніби там існував, із польським збройним підрозділом із с. Huta Stepańska, які разом 1 квітня 1943 р. відбили атаку українців. Автор локалізував Mielnikowo у Ковельському повіті – насправді населеного пункту саме з такою назвою взагалі не існувало у Волинському воєводстві. Село Huta Stepańska було у межах Костошльського повіту, гміні Степань. У цьому ж повіті, цій гміні також знаходимо два населені пункти – колонії Mielnica Wielka та Mielnica Mała. Натомість у Ковельському повіті існувало три населені пункти (містечко, колонія і село) з назвою Mielnica. Про котре із них йдеться, можна відповісти лише на основі окремого дослідження.

Численні помилки у локалізації та адміністративних назвах населених пунктів Волинського воєводства свідчать, що автор, пишучи про конкретні населені пункти, не дивився польських мап, жодних довідників, а також не співставляв інформації з історичними джерелами та історіографічними працями. На такій хиткій основі невірно локалізованих населених пунктів викладати історію польсько-українського протистояння не є науковою методологією. Цей висновок, очевидно, має бути актуальним також і для українських істориків.

Ураховуючи гостроту дискусій щодо волинських подій у національних історіографіях України та Польщі, такі неточності сприймаються ще гостріше.

Оскільки питання верифікації джерел щодо українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни є надактуальним, то пошук нових методів та застосування новітніх технологій є рівно ж надважливим. Реалізовані на сьогодні спроби показують ті широкі можливості, які дає їх використання. Лише міждисциплінарний підхід у дослідженні – співпраця істориків, джерелознавців, географів, картографів – може забезпечити максимальний результат.

Література:

1. История в топографии. URL: https://www.maps4u.lt/ru/maps.php?img=_index_Bessarabia_1-25K&w=600&h=400&cat=57
2. Ішук А.В. Діяльність ВІГ Польщі з картографування західноукраїнських земель у період між Першою та Другою світовими війнами. *Часопис картографії*. 2011. Вип. 3. С. 160.
3. Кравчук Д.В. Польські формування у радянському партизанському русі на території Західної України (середина 1942 – перша половина 1944 р. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 40. С. 145–151.
4. Сучасна вебкартографія та її використання у попередженні й ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій (crisismapping). Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/suchasna-veb-kartografiya-ta-ii-vikoristannya-u-poperedzhenni-y>
5. Халак Н. Коли цифри важливі: скільки українців загинуло під час волинської трагедії? *Локальна історія*. 2019. № 7. С. 35.
6. Eastern Borderlands Places. URL: <https://www.kami.net.pl/kresy/>
7. Komoński E. Wobronieprzed Ukraińcami. Działania Polaków na Wołyniu w Galicji Wschodniej w latach 1943–1944 wobec polityki eksterminacyjnej nacjonalistów ukraińskich. Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2013. 488 s., [20] s. tabl.
8. OpenStreetMap credit on IMDb. URL: <https://blog.openstreetmap.org/2011/05/20/openstreetmap-credit-on-imdb/>
9. Wołyński Dziennik Wojewódzki z dn. 4.I.1936, nr 1 / Urząd Wojewódzki Wołyński. Łuck, 1936. 96 s., Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie Pierwszego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych. T. 9 : Województwo wołyńskie. Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1923.